

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜRACİƏT ETMƏK HÜQUQUNUN KONSTITUSİON – HÜQUQİ ƏSASLARI VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5607.01 – “Konstitusiya hüququ; bələdiyyə hüququ”

Elm sahəsi: Hüquq

İddiaçı: Həmid Mübah oğlu Mehdiyev

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Milli Aviasiya Akademiyasının "Hüquq" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

hüquq elmləri doktoru, dosent
Sübhən Fərmayıl oğlu Əliyev

Rəsmi opponentlər:

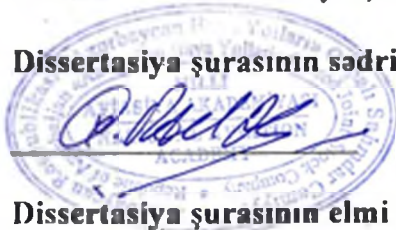
hüquq elmləri doktoru
Fərhad Sahib oğlu Abdullayev

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nəsim Heybat oğlu Şükürov

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
Sona Hüseyn qızı Qələndərli

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Milli Aviasiya Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.45 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri: hüquq elmləri doktoru, professor

Ayxan Xankişli oğlu Rüstəmzadə

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

hüquq elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Sahil Zahir oğlu Hüseynov

Elmi seminarın sədri:

hüquq elmləri doktoru, dosent

Səidə Bəhram qızı Həsənzadə

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. İnsan həyatının, hüquq və azadlıqlarının Azərbaycan Respublikasının (bundan sonra – AR) Konstitusiyasının 12.1-ci maddəsində elan edildiyi kimi dövlətin ən yüksək dəyəri, ali məqsədi kimi tanınması sadəcə deklarativ, mücərrəd xarakter daşımır, əksinə çox konkret bir məzmunu və mahiyyətə malikdir. Təsadüfi deyil ki, ölkə başçısı cənab İlham Əliyev çıxışlarında dəfələrlə dövlət siyasətinin başında Azərbaycan vətəndaşının dayandığını, özü başda olmaqla, bütün məmurların xalqın xidmətçisi olduğunu vurğulamışdır. Bütün dövlət məmurlarının həmişə insanlara xidmət göstərməli olduğunun vacibliyini bildirmişdir¹.

Sivil və demokratik hüquqi dövlətlərdə dövlət insanların xidmətində dayanmalıdır. Çünki insan ağı və əməyi ilə cəmiyyətdə və dövlətdə mövcud olan bütün dəyərləri formalaşdırır, insanlar isə ümumi səyləri ilə dövlətin özünü yaradırlar. Bu dəyərlər cəmiyyət tərəfindən öz rifahına xitab edəcək formada yaradılır, buna görə də bütün dəyərlər insana xidmət etməlidir.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alsaq, görünür ki, indiki mərhələdə vətəndaşla dövlət arasındakı münasibətlərin birbaşa və geriye əlaqəsini müəyyən edən vətəndaşların müraciət etmək hüququnun dərindən öyrənilməsi qeyd edilənləri adekvat şəkildə əks etdirir. Bu, əlbəttə ki, suveren, müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuş bir dövlət qurmaqda insanların iradəsinin potensialını açmaq üçün keyfiyyətə yeni bir yanaşma tələb edir. Ancaq vətəndaşların iradə ifadə etmə potensialı hüquq elmi və praktikası tərəfindən lazımi şəkildə açılmamışdır. Əvvəllər bu mövzuda ayrı-ayrı tədqiqatlarda əsasən vətəndaşların müraciətləri anlayışının, onların növ təsnifatının səthi şəkildə tədqiqi aparılsa da, bu istiqamətdə hərtərəfli, kompleks və müqayisəli-hüquqi bir tədqiqatın aparılmaması aktual hüquqi bir problem olaraq qalır.

¹ Mahmudov, Y.M. Heydər Əliyev: [2 cildə] / Y.M.Mahmudov. – Bakı: Turxan NPB, – c. 2. – 2013, – 704 s.

Vətəndaşların dövlət orqanlarına və yerli özünüidarəetmə orqanlarına müraciət etməklə bağlı subyektiv hüquqlarının təmin edilməsi xalq suverenliyinin və xalqla onların nümayəndələri arasında bağlılığın təminatlarından biridir. Vətəndaşların müraciətləri cəmiyyətlə dövlət arasında əhəmiyyətli bir əlaqə funksiyasını yerinə yetirir, bu da birincilərin vacib əhəmiyyətli və aktual mövzularda fikirlərini dövlət orqanlarına çatdırmağa imkan verir. Bundan əlavə, müraciətlərdə yer alan ən aktual problemlər haqqında məlumatlar onların aradan qaldırılması və gələcəkdə qarşısının alınması üçün vaxtında tədbirlərin görülməsinə kömək edir.

Vətəndaşla dövlət arasında bağlılığı bilavasitə təmin edən, vətəndaşın qanunun aliliyinə inamını müəyyən edən əsas elementlərdən olmaqla, müraciət etmək hüququnun formalaşması, anlayışı, nəzəri-hüquqi əsasları, insan hüquqları sistemində yeri, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi əsasları, realizə mexanizmləri, AR-də müraciət etmək hüququnu təsbit edən milli qanunvericiliyin inkişaf problemləri, müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətində texnoloji yeniliklərin tətbiqi, elektron müraciətlər sisteminin tətbiqi kimi məsələlərin tədqiqi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Mövzunun aktuallığını göstərən digər bir nüans insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları ilə bağlı məsələləri hərtərəfli əks etdirməsi, dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən insanların tələblərinə cavabını obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən kompleks xarakterli hüquq olan vətəndaşların müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsinə dair ümumi elmi araşdırmaların olmaması ilə əlaqədardır.

Hələ Roma dövlətinin mövcudluğu dövründən formalaşmağa başlayan müraciət etmək hüququ uzun tarixi inkişaf yolu keçmiş, tarixin müxtəlif mərhələlərində dəyişikliklərə və təkmilləşməyə məruz qalmışdır. Müasir anlamda bu hüquq əsasən Qərbi Avropa ölkələrində Maarifçilik ideyalarının geniş yayıldığı dövrdə meydana çıxan ilk insan hüquqlarından biridir². İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair

² Kishlansky, M.A. A Brief History of Western Civilization: The Unfinished Legacy. – Longman, – 2002, – p. 412. – 713 p.

fundamental sənədlər olan 1948-ci il “İnsan hüquqları haqqında” Ümumi Bəyannamə (md. 7, 8) və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Pakt (md. 19), həmçinin regional hüquqi aktlarda da təsbit edilmişdir. AR-in də ratifikasiya etdiyi 1950-ci il tarixli “İnsan hüquqları haqqında” Avropa Konvensiyasının 13-cü maddəsində Konvensiyada tanınan hüquq və azadlıqları pozulmuş hər kəsin bir dövlət orqanı qarşısında səmərəli vasitə əldə etmək hüququnun təsbit olunduğu qeyd edilmişdir³. Konvensiyanın iştirakçısı olan hər bir dövlət hansı qoruma vasitələrindən istifadə edilməsinə dair qərarı müstəqil verir. Bu baxımdan, beynəlxalq hüquqi əsasları olan müraciət etmək hüququn realizəsi dövlətlərin milli hüququndan əhəmiyyətli dərəcədə asılı olduğundan bu sahənin müqayisəli-hüquqi təhlili və tədqiqi də xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Müraciət etmək hüququ məsələsi dövlətin yurisdiksiyası və dövlət suverenliyi məsələsi ilə qismən üst-üstə düşür. Bu kontekstdə məşhur beynəlxalq hüquq alimi H.Lauterpaxt müraciət etmək hüququnu həm vətəndaşlıq vəziyyəti ilə, həm də bütün beynəlxalq cəmiyyət üçün ayrılmaz hesab edir⁴.

Elmi ədəbiyyatlarda müraciət etmək hüququ dövlət idarəçiliyinin əsas, müəyyənədicə elementlərindən hesab edilir və bu səbəbdən adıçəkilən hüququn tədqiqi, təkmilləşdirilməsi və cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqları ilə paralel şəkildə inkişafı obyektiv bir zərurətdir. Qeyd edək ki, S.F.Əliyev müraciət etmək hüququnu dövlət idarəetməsi sahəsində vətəndaşların mütləq hüquqları sırasına aid edir, eyni zamanda AR Konstitusiyasına və qanunvericiliyinə müvafiq olaraq vətəndaşların əsas inzibati hüquqları sırasında da müraciət etmək hüququnu ayrıca qeyd edir⁵.

Müraciət etmək hüququ, həm dövlət idarəçiliyində iştirak etmək, həm də insan və vətəndaş hüquqlarının qorunması üçün mühüm vasitədir. Bu hüquq demokratik dövlət prinsiplərinin həyata keçirilməsinə töhfə verir.

³ Davis, H. Human Rights Law Directions. – Oxford: Oxford University Press, – 2021, –p. 115. – 480 p.

⁴ Lauterpacht, H. International Law and human rights. – London: – 1950. – p. 287.

⁵ Əliyev, S.F. İnzibati hüquq. Dərslük, – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, – 2016, s. 75-76. – 686 s.

Azərbaycan Respublikasında bu hüquq vətəndaşların dövlət işlərində birbaşa iştirakını təmin edir. Beləki, bu hüquq xalq idarəçiliyi prinsipinin reallaşdırılmasında əsas rol oynayır. Lakin, mövcud qanunvericilikdə müəyyən problemlər mövcuddur. Bu problemlərə vətəndaş müraciətlərinin səmərəli şəkildə baxılmasına mane olan normativ aktlar və qanunvericilikdəki boşluqlar daxildir.

Həmçinin müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının inkişafı "elektron demokratiya" modelinin tətbiqini zəruri edir. Bu, vətəndaşların dövlət işlərində iştirakını genişləndirə bilər. Digər tərəfdən isə hüquqi tənzimləmələrin bu reallıqlara tam uyğunlaşdırılmaması əlavə çətinliklər yaradır.

Araşdırmalar, bu sahədə normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, qabaqcıl beynəlxalq təcrübələrin öyrənilməsi və uyğunlaşdırılması zəruri olduğunu göstərir. Demokratik inkişaf, dövlət orqanları ilə vətəndaşlar arasında qarşılıqlı əlaqənin gücləndirilməsi və müraciət etmək hüququnun effektiv reallaşdırılması istiqamətində əsaslı dəyişikliklər edilməsini tələb edir.

Bununla yanaşı, müasir dövrdə AR-in dünyaya integrasiyası, iqtisadi və sosial proseslərin qlobalaşması, informasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, müraciət etmək hüququna dair atılan innovativ addımlar, beynəlxalq və milli qanunvericiliyə əsaslanaraq yuxarıda göstərilən məsələlərin qabaqcıl xarici ölkələrdəki təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqinin aktuallığı da qeyd edilməlidir.

Tədqiq olunan mövzu ümumnəzəri və sahəvi xarakterli elmi əsərlərə istinad olunmasını tələb edir. Dissertasiya işində müəyyən dərəcədə bir tərəfdən konstitusiya və inzibati hüquq, sahəsindəki, digər tərəfdən insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsindəki mütəxəssislər tərəfindən müraciət etmək hüququnun araşdırılmasında doktrinal yanaşmaların müqayisəli təhlili bəzi istiqamətlərdə aparılsa da, hazırkı tədqiqat işi üzrə elmi araşdırma aparılmamışdır.

Odur ki, dissertasiya işində beynəlxalq hüquq, insan hüquqlarının müdafiəsi, konstitusiya hüququ, vətəndaşlıq hüququ, inzibati hüquq sferasında tədqiqat aparan bir sıra yerli və əcnəbi alimlərin əsərləri müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır.

Dissertasiya işində konstitusiya hüququ sahəsində – İ.M.Cəfərov, N.V.Vitruk, N.İ.Voevodin, E.A.Lukaşeva, N.İ.Matuzov, Q.Maklin, D.M.O'Brayn, N.Dorsen, R.Şutze, M.L.Korrado; inzibati hüquq sahəsində – S.F.Əliyev, B.S.Ataşiyev, N.Ə.Baxşiyeva, S.V.Kalinina, N.Y.Xamaneva, V.F.Fank, C.S.Sararu, J.Alder, M.Raş, E.Karolan; insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində – Ə.İ.Əliyev, L.H.Hüseynov, V.Q.Rumyantsev, A.Y.Olimpiyev, A.İ.Xafizova, H.Lauterpaxt, H.Devis, B.Q.Ramşaran, M.Friman, U.Xaliq, K.A.Muntaqim, S.Marinqe, B.Reyeni, informasiya texnologiyaları sahəsində – D.Uest, K.Xaker, M.Marjolis, D.Teylor, D.Morison, B.Xaq, D.Xolms, C.L.Alvares, M.A.Munir; müraciət hüququ sahəsində – E.R.Adamova, Y.N.Alistratov, M.A.Mironov, V.A.Yarstev, S.Keillor, T.D.Şumate, T.Krumins, T.Tiburkio, R.J.Krotoszinski, A.Stoun kimi alimlərin əsərlərindən istifadə olunmuşdur.

Eyni zamanda, hazırda nəşr olunan tədqiqat və əsərlərin müqayisəli təhlili göstərir ki, müasir dövrdə vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququ ilə bağlı bütün məsələlər əhatə olunmur. Belə bir hüququn həyata keçirilməsinin miqyası və əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla hüquq sahələrinin prizmasından və konkret dövlət orqanlarına müraciət hüququnun həyata keçirilməsinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onun daha ətraflı və dərinlən öyrənilməsi üçün əhəmiyyətli potensial mövcuddur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini müraciət etmək hüququ üzrə beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi sferada meydana çıxan ictimai münasibətlər, predmetini isə müraciət etmək hüququ sahəsində beynəlxalq hüquqi aktlar, beynəlxalq təşkilatların qərar və qətnamələri, beynəlxalq məhkəmə orqanlarının qərarları, ABŞ və Avropa İttifaqı dövlətlərinin qanunvericiliyi, AR qanunvericiliyində təsbit olunan hüquq normaları təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsinin nəzəri-hüquqi əsaslarının və hüquq tətbiqi aspektlərinin təhlilidir. Bundan əlavə, dissertasiya müraciət etmək hüququnu təmin edən milli qanunvericiliyin inkişafı və

təkmilləşdirilməsi üçün elmi əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaq və ümumi qanunauyğunluqları müəyyən etməkdir.

Qeyd edilən məqsədlərə nail olmaq üçün tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Müraciət hüququnun tarixi aspektlərini araşdırmaq;

- Vətəndaşların müraciət etmək hüququ ilə bağlı qanunvericiliyin formalaşması və inkişafını öyrənmək, bu zaman adıçəkilən hüququn tarixin müxtəlif mərhələlərində özünəməxsus xüsusiyyətlərini vurğulamaq, gələcək inkişaf meyllərini müəyyən etmək;

- Vətəndaşların müraciət hüququnun öyrənilməsinə yanaşmağa imkan verən elmi və nəzəri əsasları öyrənmək;

- Subyektiv bir hüquq kimi müraciət etmək hüququnu digər konstitusion hüquq və azadlıqlarla əlaqəsini araşdırmaq;

- Müraciət etmək hüququnun beynəlxalq hüquqi əsasları və standartlarını tədqiq etmək;

- Amerika Birləşmiş Ştatları və inkişaf etmiş Avropa ölkələrinin təcrübəsində müraciət etmək hüququnun inkişaf tendensiyasını tədqiq etmək;

- AR-də vətəndaşların müraciət hüququnun həyata keçirilməsini tənzimləyən hüquqi çərçivəni təhlil etmək;

- AR-də vətəndaşların müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsində dövlət orqanlarının fəaliyyət istiqamətlərini və prinsiplərini müəyyən etmək;

- Müraciət etmək hüququnun realizəsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətində innovativ yeniliklərin tətbiqi imkanlarının təhlili, mövcud çatışmazlıqları, xüsusilə də elektron müraciətlər sisteminin tətbiqində yaranan təşkilati-hüquqi problemləri təhlil etmək;

- AR-də müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi üzrə milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi imkanlarının üzə çıxarılması məqsədilə bu sahədə qüvvədə olan beynəlxalq və AR qanunvericiliyinin müqayisəli-hüquqi təhlilini aparılmaq;

- AR-də müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi istiqamətində beynəlxalq standartlara yönəlmiş AR qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üzrə konkret təklif və tövsiyələr irəli sürmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqat işi tarixi, sosioloji, müqayisəli və sistemlik təhlil metodu və digər metodların tətbiqi ilə ərsəyə

gəlmişdir. Onların qarşılıqlı əlaqədə tətbiqi dissertasiya işinin bütövlükdə hərtərəfli və obyektiv araşdırılmasına imkan vermişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqatın elmi yeniliyini özündə ehtiva edən aşağıdakı yeni elmi müddəalar müdafiəyə təqdim olunur:

1. Müraciət etmək hüququnun məzmun və mahiyyətinin müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır ki, bu hüquq mahiyyətə spesifik hüquqi təbiətə malikdir. Belə ki, həm şəxsin dövlətdən öz hüquqlarının realizəsi, həm də pozulduğu halda bərpası imkanı müraciət etmək hüququ ilə ifadə olunur. Yəni, dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququ şəxsin, vətəndaşın, habelə təşkilatın birbaşa və ya nümayəndəsi vasitəsilə hüquq və azadlıqlarını, qanuni mənafeələrini qorumaq, pozulmuş hüquqlarını bərpa etmək üçün dövlət orqanlarına fərdi və ya kollektiv olmaqla şifahi və ya yazılı şəkildə müraciət etmək üçün konstitusion hüququdur. Bu kontekstdə nəzərə almaq lazımdır ki, müraciət etmək hüququ təbii olaraq yaranan bir ehtiyacdır. Bu hüququn qanunvericilikdə təsbit olunması hüquqi dövlətin inkişafında zəruri hesab olunur.

2. Müraciət etmək hüququnu müqayisəli şəkildə, yəni digər konstitusion hüquq və azadlıqlarla təhlili əsasında (predmetinə görə təsnifatına və konstitusiyada təsbit edilməsinə əsasən) belə qənaətə gəlmək olar ki, müraciət etmək hüququnu həm şəxsi və siyasi hüquqlara, həm sosial hüquqlara aid etmək olar, çünki müraciətlər vətəndaşların konstitusion hüquqlarının böyük əksəriyyətinin realizəsi üçün vacib bir şərtidir. Müraciətin özünün spesifik məzmunundan asılı olmayaraq subyektlərin maraqlarını təmin etməyə və iradələrini həyata keçirməyə imkan verən kompleks və universal bir konstitusion hüquq olduğu müəyyən edilmişdir.

3. Subyektiv xarakterli konstitusion hüquq olan müraciət etmək hüququ həmçinin aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir: a) hüquq-müdafiə funksiyası (insan hüquqlarını qorumaq və pozulduğu halda bərpa etmək); b) informasiya funksiyası (vətəndaşların müraciətləri dövlətin vətəndaşların problemlərini həll etməsinə imkan verən ən əhəmiyyətli məlumat mənbəyi kimi çıxış edir); c) kommunikasiya funksiyası (vətəndaşların müraciətlərinin dövlətlə vətəndaşlar arasında məlumat mübadiləsi vasitəsi ola biləcəyi və eyni zamanda

vətəndaşların istifadə etmək imkanı olan təsir kanalı kimi çıxış edə biləcəyi ifadə edilən ünsiyyət növü).

4. Müraciət etmək hüququnun beynəlxalq hüquqi əsasları ilə bağlı xüsusilə vurğulanmalıdır ki, bu hüququn formalaşması və beynəlxalq hüquqi sənədlərdə öz normativ təsbitini tapması bütövlükdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi kontekstində inkişaf etmişdir. Belə bir inkişaf hazırda müraciət etmək hüququnun sivil, demokratik, hüquqi dövlətlərin konstitusiyalarında ayrıca norma şəklində yer alması ilə nəticələnmişdir. Müraciət etmək hüququ ilə bağlı beynəlxalq hüquqi aktların milli qanunvericilikdən əsas fərqi ondadır ki, beynəlxalq hüquqi aktlarda bu hüququn subyekt dairəsi müəyyən edilərkən “hər kəs” anlayışından istifadə olunur, milli qanunlarda və konstitusiyalarda isə adətən “vətəndaş” anlayışına üstünlük verilir.

5. Xarici ölkələrdə müraciət etmək hüququnun məzmunu və anlayışı siyasi rejimin növündən, idarəetmə formasından əhəmiyyətli dərəcədə asılı olmaqla fikir və söz azadlığı hüququ ilə birbaşa bağlıdır. Demokratik siyasi rejimləri olan ölkələrdə bu hüququn aşağıdakı məqsədləri var: insan hüquqlarının qorunması və bərpası, vətəndaşların ölkənin siyasi həyatında iştirakı; Totalitar siyasi rejimi olan ölkələrdə - dövlət ideologiyasının həyata keçirilməsi, vətəndaşların düşüncələrinə və hərəkətlərinə nəzarət, onların dövlət ideologiyasına tabe olması; Teokratik monarxiyalarda - müraciətlərin məzmunu, subyektlərin digər düşüncələri və hərəkətləri kimi, hakim dinin tələblərindən, prinsip və qaydalarından kənara çıxmamalıdır.

6. Müraciət etmək hüququnun normativ-hüquqi təkmilləşdirilməsi zamanı Avropa İttifaqı ölkələrinin təcrübəsindən faydalanmaq məqsəduyğun hesab olunur. Belə ki, Avropa İttifaqı ölkələrində müraciət etmək hüququ həm normativ, həm də institusional baxımdan əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etmişdir. İttifaqın üzvü olan ölkələrdə dövlət orqanlarına və yerli özünüidarəetmə orqanlarına vətəndaşların müraciət etmək hüququ qanunvericiliklə təmin olunmuşdur. Bəzilərində bu hüquq konstitusion qaydada təsbit edilmiş, bəzilərində isə qanun və qanunqüvvəli aktlarda öz təsdiqini tapmışdır. Bunun əsas səbəbi insan hüquqlarının qorunması məsələləri daim Avropa İttifaqı ölkələrində ən yüksək dövlət hakimiyyət

orqanlarının diqqət mərkəzindədir. Xüsusilə də müraciət etmək hüququ ilə bağlı məsələlərdə daim yenilənmə və təkmilləşmə meyilləri müşahidə olunur.

7. Avropa İttifaqı ölkələri ilə yanaşı müraciət etmək hüququnun təkmilləşdirilməsində və zamanın reallıqlarına uyğun dəyişdirilməsində ABŞ təcrübəsinin də nəzərə alınması gərəkdir. ABŞ hüquq sistemində vətəndaşların müraciətlərinə baxılmasının məhkəmə və inzibati qaydası mövcuddur. Dövlət aparatının vəzifəli şəxslərinin hərəkətləri və qərarlarına dair şikayətlərə baxılması üçün əsas instansiya inzibati agentliklərdir (bəzən qurumlar da deyilir). Agentlik termini adı altında mahiyyət etibarilə departamentlər (nazirliklər) də daxil olmaqla bütün dövlət orqanları birləşir. Lakin praktikada yüzlərlə inzibati agentlik departamentlərdən adi idarəetmə funksiyalarına əlavə olaraq “kvaziməhkəmə” funksiyalarını da yerinə yetirmələrinə görə fərqlənirlər. İşlərə və mübahisələrə baxılması üçün “kvaziməhkəmə” proseduru dedikdə, əsasən, “təbii ədalət mühakiməsi” prinsiplərinə uyğun bir prosedur nəzərdə tutulur.

8. Vətəndaşların AR Milli Məclisinə, AR Prezidentinə və icra hakimiyyəti orqanlarına müraciətlərinə baxılması məsələlərini təhlili onu söyləməyə əsas verir ki, Respublikamızda vətəndaşların dövlət hakimiyyəti orqanlarına müraciət etməsi və bu müraciətlərə vaxtında baxılması insan hüquqlarının müdafiəsi kontekstində müasir dövrdə ən aktual problemlər sırasındadır. Məsələ burasındadır ki, vətəndaşların dövlət orqanlarına və yerli özünüidarəetmə orqanlarına müraciət etmək üzrə subyektiv hüquqlarının təmin edilməsi xalq suverenliyinin təminatlarından biridir və xalqla onların nümayəndələri arasında bir bağlantıdır. Hazırda vətəndaşların müraciətlərinin verilməsi və baxılması qaydası bir çox müxtəlif normativ hüquqi aktlarla tənzimlənir ki, lakin həmin normativ aktlarda terminoloji fərqlər, subyektlər dairəsinin müxtəlifliyi, müraciətlərə baxılması qaydası və cavablandırma müddətləri məsələlərində neqativ hallara rast gəlinir ki, bu da vətəndaşların müraciət hüquqlarının həyata keçirilməsini müəyyən dərəcədə çətinləşdirir.

Hesab edirəm ki, ilk növbədə müraciət etmək hüququ sferasında qüvvədə olan bütün normativ aktların ümumi prinsip və anlayışlar əsasında sistemləşdirilməsi lazımdır. Vətəndaşların müraciətlərinə

baxılması ilə bağlı AR-in qüvvədə olan mövcud qanunvericiliyində təkmilləşdirmə və konkret əlavə və düzəlişlər aparılmasına zərurət vardır.

9. Müasir dövrdə AR hüquq sisteminin mövcud tendensiyası əhaliyə göstərilən xidmətlərin əksəriyyətinin elektron xidmətlərə çevrilməsi ilə müşahidə olunur. Hazırda insanların müraciət etmək hüququnun daha təkmil vəziyyətə gətirilməsi üçün innovativ yeniliklərin tətbiqi mütləq şərtidir. Elmi-texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilk növbədə, vaxta qənaət və effektivlik meyarlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Yaşadığımız dövrdə dövlət xidmətlərinin göstərilməsi, bu sahədə innovativ yeniliklərin tətbiqi elektron dövlət quruculuğu prosesinin vacib bir tərkib elementi kimi çıxış edir. Elektron dövlətin yaradılmasının ilkin məqsədi dövlət xidmətlərinin səmərəliliyinin artırılmasından ibarətdir. Başlıca prinsip dövlət xidmətlərinin elektron və ya onlayn formada təqdim edilməsindən ibarətdir. Elektron dövlət – informasiya cəmiyyətində elektron dövlət institutlarının formalaşması və inkişafını əks etdirən obyektiv reallıqdır, məqsədi isə əhaliyə göstərilən dövlət xidmətlərinin effektivliyinin artırılmasıdır.

10. Digər ölkələrdə müraciət etmək hüququnun məzmunu, məna yükü ilə bağlı məsələlərin təhlili zamanı aşkar edilən hallar insan hüquqlarının qorunması və bərpası, vətəndaşların ölkənin siyasi həyatında iştirakının fərqli imkanlarının mövcudluğunun müəyyən edilməsi ilə şərtlənmişdir. Bu da şübhəsiz ki, müraciət etmək hüququnun konstitusion hüququ baxımından təhlili üçün bizə belə düşünməyə imkan verir ki, vətəndaşların müraciət etmək hüququnun keyfiyyət nöqteyi-nəzərindən də təkmilləşdirilməsi mexanizmlərinin istiqamətində atılan uğurlu addımlar davam etdirilməli və dərinləşdirilməlidir. Şübhəsiz ki, müqayisəli təhlil metodu daha mütərəqqi olan imkanların ortaya çıxmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə operativliyin, şəffaflığın, əlçatanlığın və məmnunluğun təmin edilməsi yönündə ölkə başçımızın müvafiq tapşırıqları sayəsində bir sıra ölkələrdə nümunə kimi Azərbaycan modeli öyrənilməkdə və mənimsənilməkdədir.

11. Müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (bundan sonra-İKT) tətbiqi məhkəmə-hüquq sistemində islahatların

səmərəliliyini artırmışdır. Elektron məhkəmə sistemi, əhalinin məhkəmə xidmətlərinə əlçatanlığını artırmalı, şəffaflığı təmin etməli və məhkəmələrə inamı gücləndirməlidir. Bu istiqamətdəki inkişaf hüquqi informasiyaya maneəsiz çıxışı təmin edərək sənədlərin elektron mübadiləsinə xüsusi diqqət yetirilməsini tələb edir. İKT imkanları insanların vaxt və xərclərə qənaət etməsinə kömək etməklə yanaşı, süründürməçiliyə yol vermədən ədalət mühakiməsini mümkün etməlidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya tədqiqatı mövzusunun seçilməsi, qarşıya qoyulan problemin aktuallığından və hüquq elmində kifayət qədər araşdırılmamasından qaynaqlanır. Müəllif ilk dəfə olaraq dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsinin konstitusion-hüquqi aspektlərini hərtərəfli araşdırmışdır.

Müraciət etmək hüququnun konstitusion hüquq kimi qiymətləndirilməsi üçün əsas meyar AR Konstitusiyasının 24-cü maddəsinin müddəalarına istinad etmək və o məzmunu inkişaf etdirməklə təhlil etməyin məqsədmüvafiqliyi təqdim edilən dissertasiya işinin elmi yeniliklərindən biri kimi göstərilə bilər. Həmin normada hər kəsin anadan olduğu andan toxunulmaz, ayrılmaz və pozulmaz hüquq və azadlıqları təmin edilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən təbii hüquq kateqoriyasında qəbul edilən müraciət etmək hüququ prinsipial əhəmiyyətli norma kimi təsbit edilməsi AR Konstitusiyasının 57-ci maddəsində sözlügedən hüququn bilavasitə reallaşma imkanlarının həqiqətə çevrilməsi istiqamətində zəruri mexanizmləri müəyyənləşdirərək özündə ehtiva edir. Dissertasiya işində bu imkanların realizəsinin müqayisəli təhlili aparılmaqla həm tarixi inkişaf, həm müasir mərhələdə, habelə gələcək dövr üçün perspektivlərin analiz edilməsi işin aktuallığını şərtləndirən amillərdəndir. Çünki problemlərin həll edilməsi və müəyyən məsələlərin realizəsinin başlanğıcı məhz müraciət etmək hüququndan istifadə edilməklə başlaya bilər. Başqa sözlər ifadə etsək, digər qanunvericilik aktlarına nəzər yetirdikdə müraciət etmək hüququnun həm ümumi, həm ayrı-ayrılıqda insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsində kompleks hüquq kimi özündə bir sıra hüquq və azadlıqların ilkin nüvəsini təşkil etdiyinin qənaətinə gəlirəm.

Dissertasiya işində milli hüquq elmində ilk dəfə olaraq müraciət etmək hüququ sahəsində ABŞ və inkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin qanunvericiliyinin hərtərəfli təhlili, inzibati və məhkəmə təcrübəsində tətbiqi ilə bağlı ortaya çıxan yanaşmalar tədqiq edilmiş, xarici təcrübənin müsbət elementlərinin AR hüquq sistemində, konkret desək qanunların qəbulu və hüquq tətbiqi fəaliyyətində istifadəsi imkanlarına aydınlıq gətirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Araşdırma nəticəsində işlənib hazırlanan nəticələr və praktiki tövsiyələr müraciət etmək hüququnun düzgün realizə edilməsinin təminatı sahəsində mövcud qanunvericiliyi təkmilləşdirmək və inkişaf etdirmək üçün dövlət orqanlarının fəaliyyətində əsas götürülə bilər. Bundan əlavə, təklif olunan praktiki tövsiyələr vətəndaşların digər konstitusion hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artıracaqdır.

Dissertasiya tədqiqatlarının nəticələri “Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi”, “Konstitusiya hüququ”, “İnzibati hüquq”, “İnsan hüquqları”, “Sosiologiya” və “Siyasi elmlər” kimi kursların və əlavə akademik fənlərin tədrisində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas müddəaları müəllifin dissertasiya mövzusu üzrə yerli və xarici elmi jurnallarda, o cümlədən beynəlxalq elmi konfrans materiallarında müxtəlif dillərdə dərc etdirdiyi elmi əsərlərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilat. Dissertasiya işi Milli Aviasiya Akademiyasının “Hüquq” kafedrasında yerinə yetirilmiş, geniş müzakirə edilərək əsas müdafiəyə tövsiyə edilmişdir.

Tədqiqatın strukturu. Tədqiqat işi struktur baxımından giriş, üç fəsil, on yarımfəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı ilə birgə 121 səhifə təşkil edir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 202721 işarədən (əlavələr və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla), o cümlədən “Giriş” hissəsi 22316, I Fəsil 39788, II Fəsil 48954, III Fəsil 73467, “Nəticə” 16569 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqat işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın elmi işlənmə dərəcəsi, obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, onun metodoloji və nəzəri əsasları müəyyənləşdirilir, işin elmi yeniliyi, müdafiəyə təqdim edilən yeni elmi müddəaları və praktik əhəmiyyəti izah edilir, tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası və tədqiqatın strukturu haqqında məlumat verilir.

Birinci fəsil “Müraciət etmək hüququnun formalaşması: anlayışı, nəzəri-hüquqi əsasları və insan hüquqları sistemində yeri” adlanır və üç paragrafdan ibarətdir.

Birinci paragrafda müraciət etmək hüququnun yaranmasının tarixi inkişafı ilə bağlı məsələlər tədqiq edilir.

Həm müraciət etmək, həmçinin məhkəmələrdə işlərə baxılması ilə bağlı ilkin hüquqi mexanizmlər əsasən Roma dövlətində meydana çıxmışdı. Erkən orta əsrlərdə Avropada feodal dağınıqlığı hökm sürürdü. Mərkəzləşmiş dövlətlərin formalaşma mərhələsində olması, dövlət idarəçilik sisteminin zəifliyi kimi məsələlər insanların müraciət etmək hüququna da öz mənfi təsirini göstərirdi.

3 sentyabr 1791-ci il tarixli Fransa Konstitusiyası, hər kəsə təbii və vətəndaş hüququ olaraq müəyyən vətəndaşlara imzaladığı petisiyalarla müəyyən edilmiş orqanlara müraciət etmək azadlığı verdi. Müvafiq olaraq, bu ölkənin tarixində vətəndaşların müraciət etmək hüququ uzun bir inkişaf yolu keçmiş və dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində bir şəxsin və bir vətəndaşın hüquqi statusunun təməl elementlərindən biri olaraq formalaşmışdır. Beləcə, Fransada dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnu bir vətəndaşın ilk siyasi hüququ hesab edirlər.

XX əsrdə dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnu təsbit edən ən əhəmiyyətli beynəlxalq sənəd 1948-ci ildə qəbul edilmiş “İnsan Hüquqları haqqında” Ümumi Bəyannamədir. Bununla birlikdə, dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnun məhkəmə müdafiəsi hüququ ilə eyni qaydada olduğu (md. 7), əsas hüquqlarının pozulması hallarında səlahiyyətli milli məhkəmələr tərəfindən hüquqlarının səmərəli bərpası hüququ ilə nəticələnmə bilməsi (md. 8), azadlıq inancları və sərbəst ifadə hüququ (md. 19) da Bəyannamədə öz təsbitini tapmışdır.

Müasir Avropada dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququnu olduqca dinamik şəkildə inkişaf etmişdir. Vətəndaşların siyasi proseslərə daha fəal cəlb olunmasına kömək edən açıq və əlçatan qurumlar yaradılır. Belə ki, hər bir Avropa İttifaqı vətəndaşı, İttifaqın əhatə dairəsinə aid olan şikayət və ya sorğu şəklində Avropa Parlamentinə müraciət etmək hüququna sahibdir. Müraciət Parlament Ərizə Komitəsi tərəfindən nəzərdən keçirilir. Bütün bunlarla yanaşı, bu paraqrafda digər ölkələrdə müraciətin məzmunu və növləri barədə bəhs edilmişdir.

İkinci paraqrafda müraciət etmək hüququnun anlayışı, mahiyyəti, strukturu və hüquqi təbiəti: nəzəri-hüquqi təhlili ilə bağlı məsələlər tədqiq edilir.

Demokratik, hüquqi dövlətin elementi kimi subyektiv, konstitusion hüquq olan müraciət etmək hüququ həm demokratiya mexanizminin bir hissəsi, həm də birbaşa demokratiyanın bir forması kimi çıxış edir. Lakin, birbaşa demokratiya anlayışının tərfi ilə bağlı hüquqşünasların bir çoxunun fərqli baxış nöqtəsi olduğu üçün müraciət etmək hüququnun birbaşa demokratiya formalarına təsnif edilməsi məsələsi mübahisə doğurmaya bilməz.

Vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmək və bununla da dövlət və ictimai işlərinin idarə olunmasında iştirak etmək üzrə konstitusion hüququ da dövlətlə vətəndaşlar arasındakı münasibətlərin prinsiplərindən biridir⁶.

Beləliklə, müraciət etmək hüququnun mahiyyətinin mürəkkəb, kompleks təbiətinə əsaslanaraq, bunun bir informasiya geri əlaqə kanalı olduğu və digər konstitusion hüquqlarla sıx, qarşılıqlı əlaqəli və bir-birindən asılı bir əlaqədən ibarət olması və əksər hallarda bir yol olması ilə də ifadə etmək olar. Bundan əlavə, dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququ həm şəxsi hüquqlara (hüquq və azadlıqları qorumaq hüququ, ifadə azadlığı hüququ və s.), həm də siyasi (dövlət işlərinin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ) hüquqlara aiddir və şəxsin hüquqi statusunun tərkib hissəsidir.

Üçüncü paraqrafda müraciət etmək hüququnun insan hüquq və azadlıqları sistemində tutduğu yer tədqiq olunur.

⁶ MacLean, G. Ideas, Interests and Issues: Readings in Introductory Politics / G.A.MacLean, B. O'Neill, Pearson Education Canada, – 2006, – p. 367. 372 p.

Vətəndaşların müraciət etmək hüququ konstitusion xarakter qazandığından, subyektiv hüquq və azadlıqların ümummillli dövlət-hüquqi olaraq ümumilikdə qəbul edilmiş şəxsi, siyasi və sosial-iqtisadi olaraq bölünməsi baxımından təsnifləşdirmək lazım gəlir⁷. Vətəndaşların müraciət etmək hüququnun fərdi şikayətlərə baxılması və təmin edilməsi ilə bilavasitə əlaqəsinə əsaslansaq, təbii ki, şəxsi (fərdi) hüquqlar kimi təsnif edilə bilər.

Sosial-iqtisadi hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsində də müraciət etmək hüququnun qoruyucu funksiyası özünü büruzə verir.

Bəliklə, müraciət etmək hüququnun digər hüquq və azadlıqlarla əlaqəsinin ilkin şərti ondadır ki, əksər hüquq və azadlıqların realizə mexanizminin ilkin şərti məhz vətəndaşın müraciətidir. Bundan əlavə, müraciət etmək hüququnun təmin edilməsi bir şəxsin şəxsi, sosial-iqtisadi və mədəni hüquq və azadlıqlarının qorunmasıdır.

İkinci fəsil “Müraciət etmək hüququnun beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi əsasları və realizə mexanizmləri” adlanır və üç paragrafdan ibarətdir.

Birinci paragrafda müraciət etmək hüququnun beynəlxalq hüquqi əsasları və standartları problemi tədqiq edilir.

Publik hakimiyyət orqanlarına müraciət etmək hüququnu bu və ya digər formada təsbit edən əsas beynəlxalq hüquqi aktlar 1948-ci il il tarixli “İnsan hüquqları haqqında” Ümumi Bəyannamə, 16 dekabr 1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq paktlardır. 1948-ci il tarixli Bəyannamə hər kəsin bərabər səviyyədə müdafiə hüququnu (md. 7), həmçinin səlahiyyətli milli məhkəmələrdə hüquqların səmərəli bərpası (md. 8) təmin edir. Bundan əlavə, Bəyannamənin 19-cu maddəsi hər kəsin öz fikir və mülahizələrini azad şəkildə ifadə etmək azadlığını bəyan edir⁸.

“İnsan hüquqları üzrə” Avropa Konvensiyasının 10-cu maddəsi “hər kəsin fikirlərini sərbəst ifadə etmək hüququna malikdir”

⁷ Лукашева, Е.А. Права человека. Учебник для вузов.— М.: Издательская группа НОРМА — ИНФРА - М, 2000, с. 133.

⁸ Stone, A. The Oxford Handbook of Freedom of Speech. — Oxford: Oxford University Press, — 2021, — P. 161. 608 p.

normasını təsbit edir. Bu hüquqa öz fikirlərini bildirmək azadlığı, dövlət orqanlarının və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq hər hansı bir müdaxilə olmadan məlumat və fikir almaq və yaymaq azadlığı daxildir"⁹.

Müraciət etmək hüququ ilə bağlı universal və regional əsaslı beynəlxalq hüquqi aktların təhlili həmçinin onu deməyə əsas verir ki, publik hakimiyyət orqanlarına müraciət etmək hüququ əsas hüquq və azadlıqlar sahəsində beynəlxalq standartların müstəqil elementidir.

İkinci paraqrafda Amerika Birləşmiş Ştatlarında müraciət etmək hüququnun inkişaf tendensiyası ilə bağlı məsələlər tədqiq olunur.

ABŞ hüquq sistemində vətəndaşların müraciətlərinə baxılmasının məhkəmə və inzibati qaydası mövcuddur. Dövlət aparatının vəzifəli şəxslərinin hərəkətləri və qərarlarına dair şikayətlərə baxılması üçün əsas instansiya inzibati agentliklərdir (bəzən qurumlar da deyilir). Agentlik termini adı altında mahiyyət etibarilə departamentlər (nazirliklər) də daxil olmaqla bütün dövlət orqanları birləşir. Lakin praktikada yüzlərlə inzibati agentlik departamentlərdən adi idarəetmə funksiyalarına əlavə olaraq "kvaziməhkəmə" funksiyalarını da yerinə yetirmələrinə görə fərqlənirlər.

Amerikanın bir çox ştatlarında dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətinin qanuniliyi üzərində qeyri-ənənəvi demokratik nəzarət formalarının rolu artmaqdadır. Bu formalara ombudsman institutu daxildir.

ABŞ-da vətəndaşların müraciətləri ilə bağlı məsələləri tədqiq edərkən vətəndaşların ABŞ prezidentinə müraciətləri prosedurlarına da diqqət yetirilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

Üçüncü paraqrafda Avropa ölkələrinin təcrübəsində müraciət etmək hüququnun inkişaf istiqamətləri ilə bağlı məsələləri araşdırılır.

İnsan hüquqlarının qorunması məsələləri daim Avropa ölkələrində ən yüksək dövlət hakimiyyət orqanlarının diqqət mərkəzindədir. Xüsusilə də, müraciət etmək hüququ ilə bağlı məsələlərdə daim yenilənmə və təkmilləşmə meyilləri müşahidə olunur. Praktik olaraq bütün Qərbi Avropa ölkələrində dövlət orqanlarında və yerli özünüidarəetmə orqanlarında vətəndaşların müraciət etmək hüququ qanunvericiliklə təmin olunmuşdur. Bəzilərində bu hüquq konstitusion qaydada təsbit

⁹ Firth, C. Foundations for the LPC 2020-2021 / Clare Firth, Elizabeth Smart, Lucy Crompton, Helen Fox, – Oxford: Oxford University Press, – 2020, – P. 299. 488 p.

edilmiş, bəzilərinə isə qanun və qanun qüvvəli aktlarda öz təsdiqini tapmışdır.

Qərbi Avropanın demokratik ölkələrində müraciət etmək hüququ vətəndaşların dövlət işlərinin idarə olunmasında, insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsində və qorunmasında iştirakına yönəlib. Bu hüququn həm normativ, həm də təşkilati mexanizmləri geniş yayılmışdır. Təsadüf deyil ki, bu qloballaşma və beynəlxalq hüquq müxtəlif dövlətlərin hüquq sistemlərinin birləşməsinə kömək edir. İnsan hüquqları və azadlıqlarına hörmət də daxil olmaqla beynəlxalq prinsiplər dünya birliyinin bütün ölkələri üçün məcburidir. Xarici dövlətlər, müraciət etmək hüququna, vətəndaşların mühüm ictimai qərarların qəbul edilməsində iştirak etmələrinə, hüquq və azadlıqlarını qorumalarına böyük əhəmiyyət verirlər.

Üçüncü fəsil “Azərbaycan Respublikasında müraciət etmək hüququnun realizə mexanizmlərinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və bu sahədə bəzi problemlər” adlanır və dörd paragrafı özündə birləşdirir.

Birinci paragrafda müraciət etmək hüququnu təsbit edən milli qanunvericiliyin inkişaf problemləri ilə bağlı məsələləri araşdırılır.

İlk olaraq 1995-ci il AR Konstitusiyasında təsbit edilmiş müraciət etmək hüququ, sonradan sahəvi qanunvericilikdə konkretləşdirilmiş və inkişaf etdirilmişdir. Vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququndan istifadəsi ilə bağlı hüquqi problemlər hüquqşünas alimlərin, bir sıra görkəmli insan haqları müdafiəçilərinin əsərlərində də müzakirə predmeti olmuşdur¹⁰.

Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması ilə bağlı AR-in qüvvədə olan mövcud qanunvericiliyində təkmilləşdirmə və konkret əlavə və düzəlişlər aparılmasına zərurət var. Hüquq ədəbiyyatlarına və doktrinal yanaşmalara istinadən qeyd edək ki, müraciət etmək hüququ ilə bağlı qanunvericiliyi ümumi və xüsusi xarakterli aktlara bölmək olar. Ümumi xarakterli aktlara, ilk öncə AR Konstitusiyası aid edilməlidir. AR Konstitusiyasının 24, 50, 54, 55, 57, 60, 68-ci maddələri müraciət etmək hüququ ilə bağlı normaları ümumi şəkildə təsbit edir.

Müraciət etmək hüququnu tənzimləyən milli qanunvericilik sistemində AR Konstitusiyasından sonra qanunlar, AR Prezidentinin

¹⁰ Əliyev, Ə.İ. İnsan hüquqları. Bakı: “Nurlar” nəşriyyatı, 2019, s. 116, 281, 352 s.

aktları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qanunlar AR Konstitusiyasının müraciət etmək hüququ ilə bağlı normalarını konkretləşdirir. Bu sferada əsas normativ-hüquqi akt "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanundur.

İkinci paraqrafda müraciət etmək hüququna dair konstitusion müddəaları təsbit edən milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi: nəzəri-hüquqi problemlər tədqiq edilir.

Dövlət orqanlarına müraciət hüququnun həyata keçirilmə mexanizmində hüquq-mühafizə orqanlarına və xüsusən də daxili işlər orqanlarına müraciət və həmin orqanların bu istiqamətdə fəaliyyəti insan hüquq və azadlıqlarının təmini istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müraciət etmək hüququ mümkün qanun pozuntularının aradan qaldırılmasının, eləcə də hüquqpozmaların qarşısının alınmasının təsirli bir yolu olduğundan, vətəndaşların polis idarəsinə müraciət etdikləri zaman yaranan münasibətlər xüsusi aktuallıq kəsb edir. Səlahiyyətləri çərçivəsində daxili işlər orqanları bu və ya digər şəkildə hüquq və azadlıqlarına aid olan hallar da daxil olmaqla, vətəndaşlarla çox müxtəlif münasibətlər qurur.

Məhkəmələr, ədalət mühakiməsi yolu ilə müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi mexanizmində iştirak edirlər. Belə ki, azadlıqları və qanuni mənafeləri pozulan hüquq subyektləri, onların müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət edirlər. Müraciət hüququnun həyata keçirilməsi mexanizmində ədliyyənin əhəmiyyəti ondadır ki, onlar müraciət etmək hüququ subyektlərinin pozulmuş hüquqlarının, azadlıqlarının və qanuni mənafeələrinin hərtərəfli müdafiəsini və səmərəli bərpasını təmin edirlər.

Üçüncü paraqrafda müraciət etmək hüququnun realizəsində dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyət istiqamətləri ilə bağlı məsələlər araşdırılır.

Vətəndaşların AR-də dövlət orqanlarına müraciət etmə qaydası və prosedurunu tənzimləyən hüquqi çərçivə bəzi ziddiyyət və boşluqları özündə ehtiva edir. Normativ hüquqi aktlarda da müəyyən ziddiyyətlər var. Bu, ilk növbədə, "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" Qanunun müraciət hüququnun subyektlər dairəsi ilə bağlı müəyyən əlavə və dəyişikliklər tələb etməsi ilə əlaqədardır.

Müraciət etmək hüququna dair qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində terminoloji problemlər sırasında "müraciət" termininin də izahına, məzmun və mahiyyətinə aydınlıq gətirilməsini məqsəduyğun

hesab edirik.

Qanunvericilik tərifinin idealdan uzaq olduğunu nəzərə alaraq, "müraciət" anlayışın məzmunu elm adamları tərəfindən açıqlanmalıdır. Elm həmişə öyrənilən mövzunun mahiyyətini daha tam xarakterizə etmək, köhnəlmiş məlumatların çıxarılması və konkret bir tarixi və qanuna uyğun gələnlərin alınması ilə xarakterizə olunur¹¹.

Milli qanunvericiliyimizin təkmilləşdirilməsi nöqtəyi-nəzərindən müraciət etmək hüququn realizəsi istiqamətində nəzər yetirilməli növbəti problem müraciət etmək hüququnun növləri ilə bağlıdır. Hesab edirik ki, "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" Qanununun növbəti çatışmazlığı, müraciət növlərinin qapalı siyahısıdır. Fikrimizcə, bu Qanun, "müraciət" ifadəsini geniş şəkildə istifadə edən formalaşmış təcrübəyə, nə də dövlətdaxili qanunvericiliyinə uyğun gəlməyən tərzdə müraciətin növlərini daraltmışdır.

Dördüncü paragrafda müraciət etmək hüququnun həyata keçirilməsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətində innovativ yeniliklərin tətbiqi: elektron müraciət problemi ilə bağlı məsələlər tədqiq edilir.

Respublikamızda müraciət hüququnun realizə imkanlarının artırılması, bu sahədə effektivliyin təmin edilməsində dövlət orqanlarının, xüsusilə də mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının veb-səhifələrində "elektron müraciətlər", "elektron xidmətlər", "interaktiv əlaqə", "çağrı mərkəzi", "onlayn əlaqə-canlı çat" kimi sistemlər fəaliyyət göstərir ki, bütün bu sistemlər əhalinin müraciət imkanlarını, müraciətlərinə vaxtında cavab verilməsi kimi vacib məsələləri səmərəli şəkildə nizama salır.

Son illərdə Respublikamızda ixtisaslaşdırılmış müraciət növlərinin təqdim edilməsi üçün rəsmi saytlar meydana çıxmış, hazırda fəal inkişaf edir və populyarlıq qazanır. Onların imkanları sorğuların verilməsi və işlənməsinin ənənəvi üsullarının imkanlarını xeyli üstələyir. Dövlət tərəfindən yaradılan vasitələrin şübhəsiz üstünlükləri, miqyası, universalıq, uyğunluq və sorğuların işlənməsinin şəffaflığıdır. Xüsusi rəsmi saytların fəaliyyət göstərməsi AR Konstitusiyasının 57-ci maddəsinin (müraciət etmək hüququ) tamamilə fərqli bir keyfiyyət səviyyəsinə çıxmasının təzahürüdür.

¹¹ Савоськин, А.В. К вопросу об использовании термина «обращение» в Российском законодательстве // Актуальные проблемы российского права. Конституционное и муниципальное право. – 2015. № 8 (57) август. – с. 39

Ölkənin bütün sakinləri üçün ümumi olan Internet portallarının olması nəinki rahatdır, həmçinin bərabərlik prinsipini təmin edir, həm də vətəndaşın özünü böyük bir ölkənin parçası kimi hiss etməsinə imkan verir.

Dissertasiya işinin nəticə hissəsində tədqiqatla əlaqədar əldə edilmiş mühüm nəticələr qeyd edilmiş, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq üçün onların nəzəri-praktik əhəmiyyəti ifadə olunaraq təkliflər təqdim edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin aşağıdakı elmi məqalələrində və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:

1. Avropa ölkələrinin təcrübəsində müraciət etmək hüququnun inkişaf istiqamətləri // Azərbaycan Respublikasının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, Azərbaycan, 5 May 2021, s. 698-704.

2. Müraciət etmək hüququnun strukturu və hüquqi təbiəti: nəzəri-hüquqi təhlil // Qanun jurnalı № 6, Bakı, Azərbaycan, 25 İyun 2021, s. 54-61.

3. Müraciət etmək hüququnun beynəlxalq hüquqi əsasları // Qanun jurnalı № 7, Bakı, Azərbaycan, 26 İyul 2021, s. 33-38.

4. Müraciət etmək hüququnu təsbit edən konstitusion-hüquqi normalar // Qanun jurnalı № 8, Bakı, Azərbaycan, 25 Avqust 2021, s. 21-26.

5. The development trend of the right to petition in the United States of America // Conference: East Ukrainian Scientific Legal Organization international scientific-practical conference "national and international standards of modern state-formation: tendencies and perspective. Xarkov, Ukrayna, 6-7 Sentyabr 2021, s. 6-9.

6. Historical development of the formation of the right to petition // Науковий вісник ужгородського національного університету, Ukrayna, 25 Oktyabr 2021, s. 12-14.

7. Müraciət etmək hüququnun digər hüquq və azadlıqlarla əlaqəsi // Qanun jurnalı № 10, Bakı, Azərbaycan, 26 Oktyabr 2021, s. 17-23.

8. Müraciət etmək hüququnun insan hüquqları sistemində yeri // "Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin, müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün Konstitusiya əsasları" adlı Respublika elmi-praktiki konfransının materialları, 5 Noyabr 2021, s. 426-434.

Dissertasiyanın müdafiəsi 25 04 2025-ci il tarixində saat 11:00 Milli Aviasiya Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.45 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1045, Bakı şəhəri, Mərdəkan prospekti., 30

Dissertasiya işi ilə Milli Aviasiya Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Milli Aviasiya Akademiyasının rəsmi internet saytında (www.naa.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 19 03 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.03.2025

Kağızın formatı: A5

Həcm: 38300

Tiraj: 100